Dorpen in het groen

Hans Elerie

● *Een sterk punt van het platteland in Noord-Nederland is ongetwijfeld de grote verscheidenheid aan landschappen en dorpen met een lange historische ontwikkeling die vaak terug gaat tot ver in de middeleeuwen. Voor de leefbaarheid van een dorp is het van belang dat deze historische identiteit bewaard blijft. Door de voortgaande verstedelijking zal meer behoefte ontstaan aan een woon- en leefomgeving waarin identiteit en geschiedenis nog op herkenbare wijze zijn verweven. De waardering en beleving van een kultuurlandschap zal in de toekomst steeds vaker een rol gaan spelen in de woonkeuze van mensen.*

De kwaliteit van de dagelijkse leefomgeving staat de laatste jaren weer volop in diskussie. Vanuit verschillende invalshoeken is er bezorgdheid over het verval en de verloedering van het woonklimaat in het dichtbevolkte Nederland. Een veel gehoorde klacht is, dat 'alles op alles' gaat lijken. Het grootste deel van onze huidige bevolking woont in naoorlogse nieuwbouwwijken, met weliswaar een gerieflijk woonkomfort, maar in een woonomgeving die voor 100 % is bepaald door de willekeur van een stedebouwkundig concept. Gelukkig hebben veel van onze binnensteden en dorpen, ondanks de modernistische nivellering, hun historische karakter weten te behouden.

Op het platteland is de heroriëntatie op eigen woonomgeving en geschiedenis al enige tijd manifest in een nieuw lokaal bewustzijn. De overvloed aan dorpsgeschiedenissen en fotoboeken zijn niet uitsluitend te verklaren uit gevoelens van nostalgie naar een vervlogen tijd, maar ook vanuit het zoeken naar een eigen verleden en identiteit.

Het karakter van een dorp wordt naast struktuur en bebouwing bepaald door de beplanting. Zowel erven als openbare ruimten spelen daarin een rol. Helaas is na de oorlog nogal wat karakteristieke beplanting verdwenen of in kwaliteit aangetast, terwijl aan de andere kant op grote schaal beplantingen zijn gebruikt die niet passend zijn. Zo zijn onder invloed van de heersende mode veel artikelen naar het platteland gehaald waardoor de oorspronkelijke eenvoud die zo kenmerkend was verloren is gegaan. Ook werden oude fruitbomen niet meer goed onderhouden en na sterfte niet meer herplant zodat veel appelhoven en boomgaardjes zijn verdwenen. Een kenmerkende plattelandskultuur dreigt zo verloren te gaan en daarmee verliest het dorp een stuk herkenbaarheid en landschappelijk identiteit. Daarnaast zijn ook de kwaliteiten van het omringende buitengebied de laatste decennia sterk achteruitgehold. Het gaat dan vooral om verlies van ekologische kwaliteiten door het verdwijnen van bosjes, houtwallen, singels en weggetjes met sloten en ruigtes. De gevolgen van deze verschraling zijn een sterke afname van de soortenrijkdom en een achteruitgang van de wildstand.

Nieuw initiatief

Tegen de achtergrond van het voornoemde lokale bewustzijn is in de dorpen de laatste jaren ook een nieuwe belangstelling voor de kwaliteit van het landelijk gebied ontstaan. In 1987 heeft de Vereniging Brede Overleggroep Kleine Dorpen in Drente daarop ingehaakt met het projekt Dorp in 't Groen. Het projekt beoogt een totale aanpak van het landschappelijk groen in de kleine dorpen, op initiatief en met behulp van de dorpsbevolking zelf. De aanpak is dus dorpsgericht. Voor het desbetreffende dorp wordt een groenplan opgesteld waarin partikuliere erven, openbare ruimten en

Zwiggelte

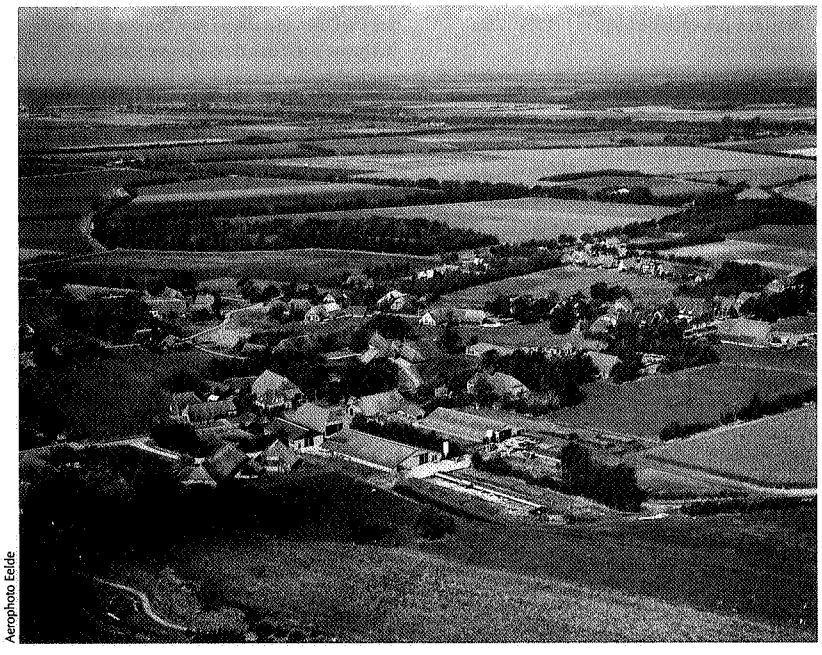

Aerophoto Eelde

Harry Cock

De Drentse koördinator William Prinsen in het 'oude' Zwiggelte

aangrenzende delen van het buitengebied worden opgenomen. Hoewel de vruchtbomen in het projekt een sleutelrol vervullen, vooral in het kontakt naar partikulieren, spelen ook de overige groenelementen een gelijkwaardige rol in het plan. Met deze aanpak worden de volgende doelstellingen nagestreefd:

- Versterking van de landschappelijke kwaliteit en het behoud van de kultuurhistorische waarden.
- Herstel van de herkenbaarheid waardoor het dorp een meerwaarde krijgt in het rekreatief medegebruik.
- Behoud van een gedifferentieerd woonmilieu op het platteland.
- Het betrekken van de bevolking bij het behoud en herstel van het landschap.
- Bevorderen van milieuvriendelijke fruitteelt en het weer leren 'omgaan' met oude fruitrassen.

Werkwijze

Wanneer een dorpsvereniging zich heeft aangemeld als deelnemer, wordt in overleg met de projektkoördinator een plaatselijke werkgroep gevormd. Vervolgens wordt de gemeente benaderd en verzocht om aan het projekt mee te werken. De taak van de plaatselijke werkgroep bestaat uit het polsen van partikulieren voor deelname en het zoeken naar plantlokaties. Op basis van voorstellen uit de projektwerkgroep en in overleg met de plaatselijke werkgroep wordt vervolgens een groenplan opgesteld, die in tweede instantie wordt getoetst op de landschappelijke kwaliteiten. Het een en ander geschiedt in overleg met de dienst gemeentewerken waarmee de koördinator kontakten onderhoudt. Wanneer het conceptplan aan het dorp is voorgelegd en door de projektgroep is vastgesteld, wordt het plan 'subsidie-klaar' gemaakt en ingediend bij het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Bij de uitvoering spelen de dorpsverenigingen en de lokale bevolking een centrale rol. Zij worden daarbij ondersteund door de dienst gemeentewerken.
Een essentieel onderdeel bij het opstellen en uitvoeren van de dorpsplannen vormt de voorlichting. Deze wordt door de projektkoördinator in overleg met de provinciale werkgroep per dorp georganiseerd. Daarnaast wordt met ondersteuning van deskundige instanties ieder jaar op vijf plaatsen in Drente een kursus voor beginners en gevorderden georganiseerd. De belangstelling voor deze onderhouds- en snoeikursus is groot.

Resultaten

Sinds de start in 1987 hebben 71 kleine Drentse dorpen zich voor 'Dorp in 't Groen' aangemeld. Voor 42 dorpen werd een groenplan opgesteld en uitgevoerd. Tot 1995 staan nog ruim 30 dorpen op het programma. In feite is er sprake van een kontinue wachtlijst. Het succes van 'Dorp in 't Groen' in Drente heeft ook de zustervereniging in Groningen gestimuleerd om een vergelijkbaar projekt op te zetten. In 1990 startte de Vereniging Kleine Dorpen in Groningen hun projekt 'Groene Dorpen', waarbij in grote lijnen voor dezelfde opzet en aanpak werd gekozen. In 1991 en 1992 werden op het Groningse platteland de plannen in 20 dorpen tot uitvoering gebracht, terwijl in 1993 nog eens 10 dorpen op het programma staan. Bovendien is er wachtlijst van 78 dorpen.
Het is niet verwonderlijk dat juist op het Drentse en Groningse platteland beide projekten zo goed zijn aangeslagen. Veel kleine dorpen hebben hier nog een herkenbare kultuur-historische en landschappelijke waarde en kennen bovendien vaak enthousiaste dorpsgemeenschappen die bereid zijn om zaken van de grond te tillen. Om een goede indruk te krijgen van de aanpak en werkwijze bezochten wij twee dorpen waar in het najaar van 1992 nog een groenplan is uitgevoerd. In het Drentse Zwiggelte werden we rondgeleid door William Prinsen, koördinator van Dorp in 't Groen en in het Groningse Tinallinge door Alberta Roodzant, koördinator van Groene Dorpen.

Zwiggelte

Even ten zuiden van Westerbork ligt het esdorp Zwiggelte met 430 inwoners. Het dorp ligt bijna

Kalverkampjes en 'saksische' boerderijen in Zwiggelte

Harry Cock

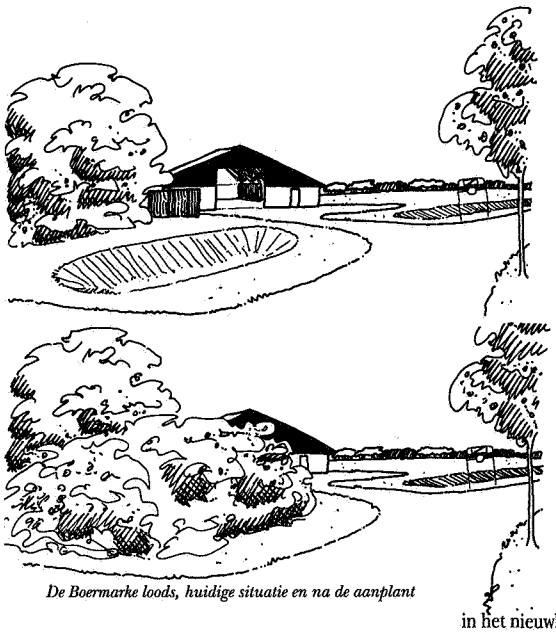

De Boermarke loods, huidige situatie en na de aanplant

midden op het Drents plateau dat wordt doorsneden door een stelsel van beken die de hogere bewoningsgebieden verdelen in een aantal eilanden en schiereilanden. Het dorpsgebied van Zwiggelte is zo'n duidelijk voorbeeld van een keileemschiereiland met dekzand, bijna geheel omringd door zijbeken van de Westerborkerstroom en naar het noorden verbonden met een smalle korridor naar het Zwiggelterveld. Door het graven van het Oranjekanaal in het midden van de vorige eeuw werd het schiereiland een eiland. Rond de oorspronkelijke nederzetting ontstonden in de loop van de middeleeuwen twee uitgestrekte bouwlandkomplexen, de Oosteres en de Westeres, het geheel omringd door heideveld tot aan de grens met de beekdalen. De oude dorpskern ligt aan de westzijde van de doorgaande weg naar Westerbork. Dit dorpsdeel beantwoordt het meest aan het klassieke beeld van een Drents esdorp: een schijnbaar ordeloze verstrooiing van met rietgedekte 'saksische' boerderijen, van elkaar gescheiden door ruime erven en kalverkampjes. Langs de doorgaande weg ontstond een meer recente bebouwing van ontginningsboerderijen, burger- en bedrijfswoningen en de school. Ook al is er in deze eeuw veel veranderd aan het landschap, het dorp, met zijn hoogopgaande eiken en linden, aangevuld met vruchtbomen, is er het middelpunt van gebleven.

Boermarke

Voor onze rondgang maken we kennis met Henk Brouwer, de voorzitter van de plaatselijke werkgroep. Zwiggelte doet nu voor de tweede keer mee aan 'Dorp in 't Groen'. Bij de eerste keer in 1987 lag het accent vooral op het openbare groen, nu vooral op de erfbeplanting. De eerste ronde heeft veel Zwiggeltenaren enthousiast gemaakt: van de in totaal 99 huishoudens hebben zich nu 40 voor het projekt aangemeld. Sommigen doen zelfs voor de tweede keer mee. Brouwer is vooral te spreken over de grote belangstelling in het nieuwbouwwijkje van Zwiggelte. *'Het is een uitgelezen kans om door groenaanplant de landschappelijke band met het oude dorp te versterken en daarnaast zorgt het inheemse plantmateriaal voor een betere aansluiting met het buitengebied'.* Hij is ook tevreden over de betrokkenheid van de plaatselijke boermarke. Deze van oorsprong middeleeuwse organisatie heeft nog steeds verspreide stukjes grond in haar bezit, waarop ook het een en ander kan gebeuren. Zo voorkom je dat overhoekjes als illegale stortplaatsen worden gebruikt en bovendien doe je aan een stukje biotoopverbetering ten gunste van de wildstand. Het jachtveld rond Zwiggelte, dat door de boermarke wordt beheerd en verpacht, heeft volgens Brouwer een opmerkelijk groot reëenbestand van gemiddeld 40 stuks. Bij de officiële plantdag werd de bovenbouw van de plaatselijke basisschool ingeschakeld. *'Je moet dit, naast een stukje edukatie, ook zien als preventief vandalisme-bestrijding'*, aldus Henk Brouwer, *'een boom die je zelf hebt gepoot breek je niet af'.*

Coniferen weg

Bij onze rondgang door het dorp zien we aan de Zwartkoorten bij de Oosteres direkt achter de dorpsbebouwing een enorme mestsilo verrijzen. Het zal niet eenvoudig zijn om deze kolos van zeker 4 meter doorsnede door beplanting landschappelijk in te passen. *'Toch zijn we blij dat de eigenaar zich voor het projekt heeft aangemeld'*, aldus William Prinsen, *'het is mogelijk om met beplanting de harde contouren te verzachten en bovendien aansluiting te zoeken met nog aan te leggen perceelsbeplanting'.* Het gaat hier dus niet uitsluitend om 'schaamgroen', maar om veel ruimere inpassing. Een nog sprekender voorbeeld van landschappelijke inpassing zien we even verderop bij een bedrijf aan de Hoofdstraat. Door de bouw van een nieuwe schuur met een mestkelder ondergaat het oorspronkelijke erf hier een aanzienlijke schaalvergroting. *'Dergelijke nieuwe ingrepen kunnen landschappelijk 'aanvaardbaar' worden gemaakt door een nieuwe erfbeplanting waarbij*

Landschappelijke inpassing van de mestsilo aan de Zwartkoorten

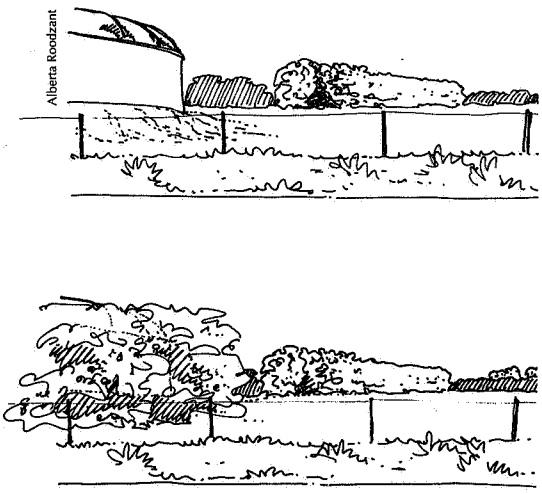

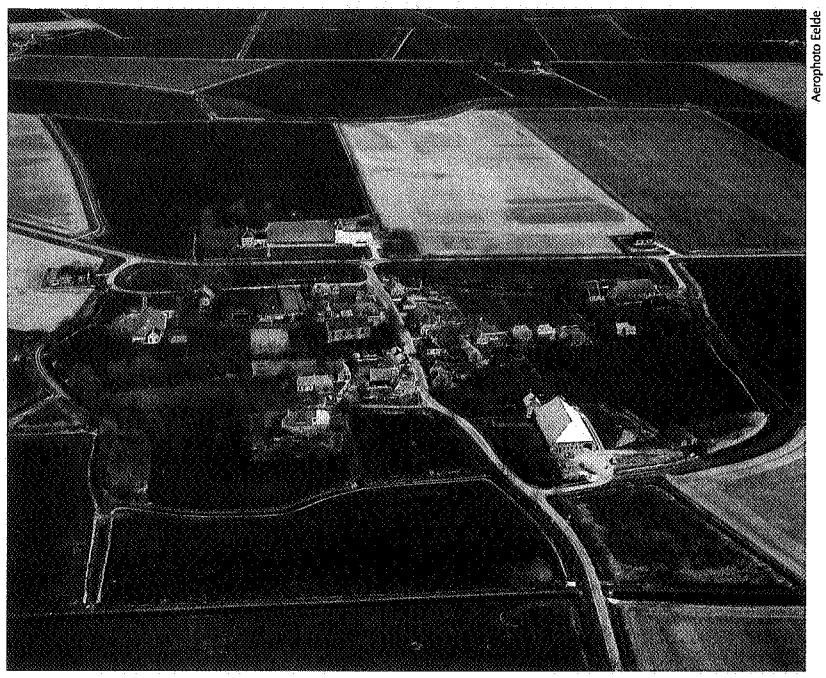

Aerophoto Elde

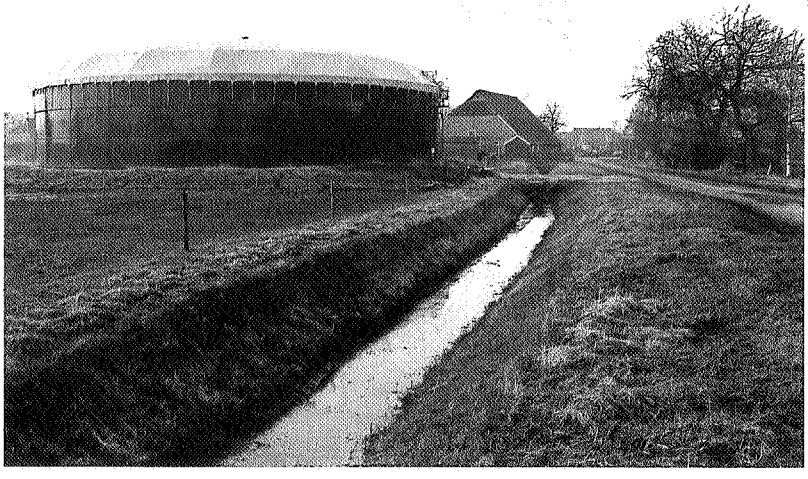

Harry Cock

rekening wordt gehouden met die schaalvergroting. De boer heeft in dit geval gekozen voor een aanzienlijke uitbreiding van z'n boomgaard en de aanleg van een meidoornhaag, waardoor de eenheid van het oorspronkelijke met het nieuwe wordt hersteld'.

We steken de doorgaande weg weer over en komen in het 'oude' dorp. De Zevenhoeksweg is een mooi voorbeeld van 'goed voorbeeld doet volgen'. Bij de eerste ronde in 1987 vervingen enkele aanwonenden hun exotische aanplant door een inmiddels mooi uitgegroeide beukenhaag. Het resultaat heeft nu ook de overige bewoners aangezet om aansluiting te zoeken bij deze streekeigen erfomheining. *'Zo zal de laatste sparren- en coniferenhaag aan de Zevenhoeksweg dit najaar het loodje leggen'*, aldus een glunderende Prinsen.

Bij de boermarkeschuur aan het einde van de Zevenhoeksweg worden we gekonfronteerd met een klein probleem waarvoor Dorp in 't Groen een praktische uitweg bood. Hier ligt de inzamelbak voor landbouwplastics waaruit bij harde wind flarden plastic wegwaaiden. De boermarke koos voor een praktische oplossing die ook vanuit landschappelijk oogpunt een vooruitgang is. De randbeplanting rond de afvalbak wordt versterkt, waarbij een diepe ruilverkavelingssloot voor een deel wordt gedempt en ingeplant met een houtsingel, die de afvalbak in de luwte zet en aan het oog onttrekt. Het resultaat van de beplantingsplannen is pas over enkele jaren goed zichtbaar, maar Henk Brouwer en William Prinsen zijn nu al enthousiast over het toekomstige dorpsbeeld in de oudste kern van Zwiggelte. Aan de driesprong van de Steeg, de Zevenhoeksweg en de Ribkampenweg wist de werkgroep drie deelnemers van aaneensluitende erven te enthousiasmeren voor het herstel van de oorspronkelijke appelhofjes. Over enkele jaren zien we hier in het voorjaar een 'klein Betuwe' van drie boomgaardkomplexjes van ruim 45 are.

Tinallinge

Het dorp ligt op een wierde, een kilometer ten zuidoosten van Baflo. De wierde werd aangelegd aan de rand van een kweldervlakte met knipklei op de uitloper van een oeverwallenkomplex, waarop

Boven: Tinallinge
Beneden: Landschappelijke inpassing is vaak geen overbodige luxe

ook Baflo en Rasquert zijn ontstaan. De struktuur van het terpdorp wordt bepaald door het Ossepad langs de rand van de wierde en de Tj. van Starkenborghweg, genoemd naar het hoofdelingengeslacht dat hier in de 16e eeuw de lakens uitdeelde. De Tj. van Starkenborghweg vormde, als enige dorpsstraat, eeuwenlang de doorgaande verbinding naar Winsum en Onderdendam. Bij de ruilverkaveling in het begin van de jaren zeventig nam de doorgetrokken Vennenweg deze funktie over. Midden op de wierde staat de kerk uit het eind van de 13e eeuw, maar het dorp zelf is veel ouder. De burgerbebouwing langs de dorpsweg is kompakt, terwijl de karakteristieke kophalsromp boerderijen langs de randen van de wierde verspreid liggen, veelal met de achterzijde naar het Ossepad. Volgens koördinator Alberta Roodzant is Tinallinge een mooi voorbeeld van een 'groene wierde', hoewel veel van de oorspronkelijke beplanting is verdwenen. Aan de zuidkant van het dorp liggen restanten van boomgaardjes omsloten door knotwilgen en boomsingels. Langs het Ossepad staan aan de binnenrand hier en daar essen en meidoornstruwelen. Langs de erfgrenzen op de wierde staan voornamelijk iepen, essen en meidoorns. De laatste zijn soms uitgegroeid tot karakteristieke hagen. Grote solitaire essen en kastanjes geven sommige voortuinen een voorname sfeer, terwijl rond de kerk prachtige lindebomen staan gegroepeerd.

Groene wierde

Op onze rit naar Tinallinge over de slingerende weg langs Abbeweer zijn we onder de indruk van het stoere en wijdse Groninger kleilandschap. De beplanting in het open kustlandschap beperkt zich hier tot de dorpen, de erven in het buitengebied en langs sommige oude wegen.
Wanneer we ons verbazen over de in 1901 aangebrachte bepleistering op de middeleeuwse kerkmuren, komt Maarten Bootsman aangelopen. Als bewoner van Tinallinge is hij op de hoogte van Groene Dorpen en bovendien heeft hij zich als geen ander in de historie van Tinallinge verdiept.

Boven: De Tj. van Starkenborghweg op de wierde van Tinallinge
Beneden: Terweer, de Vennenweg en de nieuwe dorpsruimte

Harry Cock

Harry Cock

Alberta Roodzant

Het kerkepad vanaf de Roordaweg vóór en na de aanplant van de meidoornhaag

Onder het genot van een heerlijke kop koffie met cake, vertelt Bootsman over de dorpsgemeenschap van Tinallinge. Het dorp telt 39 huishoudens, waarvan 2/3 direkt is betrokken bij het projekt Groene Dorpen. Het projekt sluit volgens hem uitstekend aan bij de mentaliteit op het dorp. *'De bloeiende dorpsgemeenschap van Tinallinge wil het liefst z'n eigen zaakjes regelen'.* Als voorbeeld noemt Bootsman de plannen en de voorbereidingen voor de restauratie van de kerk, die geheel vanuit het dorp zelf zijn opgestart. Onlangs heeft hij het manuscript voor een boek voltooid, dat moet bijdragen aan het restauratiefonds. *'Ons motto is: aktief meedoen anders gaan anderen je overheersen'.* Alberta Roodzant kan het enthousiasme beamen. *'Bijna de helft van de erven op de wierde wordt dit voorjaar beplant. De betrokkenheid van de Tinallingers, autochtoon of import, uitte zich vooral in de felle diskussies op de voorlichtingsavond'.* Met het uiteindelijke resultaat is Alberta zeer kontent, het beplantingsplan doet het predikaat 'groene wierde' alle eer aan.

Terweer

Bij onze rondgang door het dorp dalen we de wierde af naar de noordkant van het dorp. Hier ligt het voormalige borgterrein van Terweer. De borg is vermoedelijk reeds in 1721 gesloopt en de huidige imposante bouwboerderij stamt uit het begin van de vorige eeuw. Het oorspronkelijke borgterrein werd bij de ruilverkaveling met de aanleg van de Vennenweg in tweeën gesplitst. Over de inrichting van het inmiddels openbaar geworden terrein ten zuiden van de Vennenweg ontstond op het dorp, volgens Alberta, een interessante diskussie. Het terugbrengen van de situatie zoals die enkele eeuwen geleden was met de karakteristieke kwadrantenstruktuur is niet meer mogelijk door de aanleg van de Vennenweg. Bovendien zal het terrein bij het dorp gaan horen door de organisatie van verschillende aktiviteiten. Door de buitenrand zwaar in het groen te zetten wordt de betrokkenheid van de binnenruimte met de wierde extra benadrukt. Er is uiteindelijk gekozen voor een boombeplanting waar tussendoor het zicht op de wierde behouden blijft. Ook het boerenerf van Terweer krijgt een flinke opknapbeurt door de aanplant van linden en op termijn een singelbeplanting achter de pas aangelegde gierkelder. Even verder komen we langs een smal kerkpad dat tegen de wierde naar de kerk oploopt. De flankerende coniferen aan de ene zijde zullen waarschijnlijk worden geruimd, om plaats te maken voor een haagbeplanting van meidoorn.

Ossepad

Tinallinge is nog in het gelukkige bezit van een schitterend Ossepad. Ossepaden zijn karakteristiek voor veel middeleeuwse terpdorpen, maar vele

De Groningse koördinator Alberta Roodzant op de Ossepad van Tinallinge

Harry Cock

Alberta Roodzant

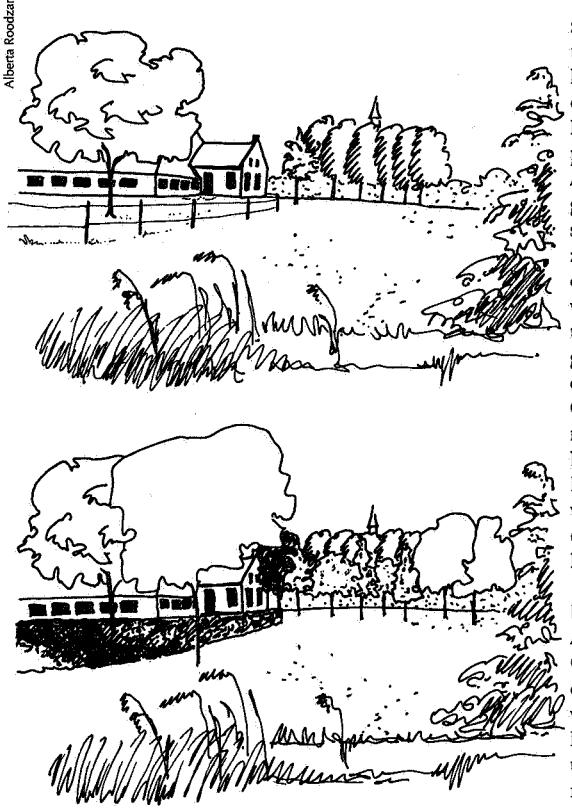

Verfraaiing van een boerenerf op de wierde, gezien vanaf het Ossepad

hebben de tand des tijds niet kunnen doorstaan en vielen ten prooi aan afgraving of werden onherkenbaar verbreed en verhard. Oorspronkelijk waren het veedriften waarlangs de ossen werden uitgedreven naar de gemeenschappelijke weidegronden of vennen. Het Ossepad van Tinallinge is een van de gaafste voorbeelden in het Groninger kustgebied van zo'n radiale veedrift. Een middeleeuwse erfenis om trots op te zijn en een ideale mogelijkheid voor een zeer aantrekkelijke rondwandeling.
Vandaar waarschijnlijk ook de geanimeerde diskussie over wel of geen aanplant langs het Ossepad.

Vanuit kultuur-historisch oogpunt zou men zeer terughoudend moeten zijn met de aanplant van flankerend groen. Eigenlijk zou alleen de dorpszijde van het pad zich lenen voor een pluksgewijze beplanting van essen en meidoorn. Aan de andere kant zal de rekreant gebaat zijn bij een afwisseling tussen een open en gesloten buitenzijde, al was het alleen maar voor enige bescherming tegen de harde wind. Toen wij Tinallinge bezochten was de diskussie nog volop gaande. Op dringend verzoek van enkele aanwonenden zal het Ossepad met het wijde uitzicht naar Middelstum geheel onbeplant blijven. Het dissonerende ruilverkavelingsbosje aan de zuidzijde zal waarschijnlijk worden vervangen door herplant van de oorspronkelijke boomgaard.

Ruilverkavelingsbosjes

Als we over de Vennenweg naar Onderdendam weer huiswaarts rijden en ons verbazen over de merkwaardige bosjes ter hoogte van het Rasquerder maar, legt Alberta ons uit dat deze zijn aangeplant bij de ruilverkaveling in de jaren zeventig. Erfbeplanting heeft bij de uitvoering nauwelijks aandacht gekregen en om dit enigszins te kompenseren ging men bosjes aanplanten om de openheid van het landschap wat te breken. Bovendien zag men de bosjes als bevorderlijk voor de rekreatie. Meteen daarop vertelt Alberta met enige trots dat nu met Groene Dorpen wel nadrukkelijke aandacht wordt besteed aan herstel van de erfbeplanting. Zo wist zij langs de Vennenweg bijna alle boerderijbewoners te interesseren voor deelname aan het projekt.

Hoe verder

De belangstelling voor beide groenprojekten is de komende jaren nog bijzonder groot. Zowel de Drentse als Groningse kleine dorpen vereniging hebben nog een lange lijst af te werken van dorpen die zich voor het projekt hebben aangemeld. Een probleem doet zich voor bij de financiering. In de beginjaren heeft het Drentse projekt Dorp in 't Groen kunnen profiteren van de reguliere subsidies voor beplantingen van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Deze zijn in de afgelopen jaren echter voortdurend uitgekleed waardoor zij niet meer aansloten bij de doelstellingen van het projekt. Omdat het ministerie zich bewust was van de bijzondere betekenis van Dorp in 't Groen en ook de provincie zich daadwerkelijk achter het projekt stelde, kon de Drentse vereniging de afgelopen twee jaar gebruik maken van een bijzondere projektsubsidie. Groningen heeft zich tot dusver moeten behelpen met een versnipperde financiering van kleine projektsubsidies en sponsoring. *'Een zeer tijdrovende bezigheid'*, aldus Alberta Roodzant, die haar tijd liever in het 'zendingswerk' en de plaatselijke werkgroepen investeert.
Voor de toekomst hebben beide verenigingen nu de handen in elkaar gestoken om bij het Ministerie voor de komende jaren een projektsubsidie in de wacht te slepen. Aan de beide provincies zal het niet liggen, want deze hebben zich inmiddels vierkant achter de beide groenprojekten opgesteld. Ook maatschappelijk is er alom waardering geweest voor het Drentse initiatief. Dorp in 't Groen mocht zich verheugen in de Nationale Conservation Award en de Marga Klompé prijs. De noordelijke verenigingen van kleine dorpen hebben nu hun hoop gevestigd op de onlangs verschenen Struktuurschema Groene Ruimte. Het daarin voorgestelde beleid met betrekking tot 'waardevolle kultuurlandschappen' biedt zeker aanknopingspunten voor een ministeriële ondersteuning van beide groenprojekten. *'Samenwerken is stimulerend en noodzakelijk'*, aldus de opstellers van de nota, *'veel beleid is niet uitvoerbaar zonder de hulp en inzet van andere overheden, burgers en maatschappelijke organisaties'*. Een uitspraak die beide groenprojekten op het lijf is geschreven. NB

De auteur is medewerker van de Vereniging Brede Overleggroep Kleine Dorpen in Drente.